

## OSMANLI BURSA'SINDA ECZANELER, ECZACILAR VE ECZA TÜCCARLARI (1861-1919)

*İsmail YAŞAYANLAR<sup>1</sup>*

### ÖZET

*Hastalıkların tedavisinde hekimlik hizmetinin yanında vazgeçilmez bir unsur olan eczacılık mesleği, bir zanaat dalından okul eğitimi gerektiren profesyonel bir meslek haline ancak on dokuzuncu yüzyılda gelebildi. Tıp eğitiminin geliştiği süreçte eczacılık mesleğinin öğretilmesi ve icra edilmesi hususunda da pek çok değişim yaşandı. 1830'larda öncelikle İstanbul'da, yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise taşrada sivil eczaneler açılmaya başladı. Ecza ticareti de Osmanlı kentlerindeki ticari faaliyet alanlarına on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde eklendi. Bu makalede bir taşra şehri olan Bursa'da açılan eczaneler, eczacılar ve ecza tüccarları modernleşme sürecinde tıbbi faaliyetlerin gelişimi çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır.*

**Anahtar Kelimeler:** Osmanlı, Bursa, Eczane, Eczacı, Ecza Ticareti.

### ABSTRACT

#### **Pharmacies, Pharmacists and Medicine Dealers in Ottoman Bursa (1861-1919)**

*Pharmaceutics, which is an indispensable addition to medical services for the treatment of disease, has turned into a profession that requires school education rather than being a craft branch barely in the nineteenth century. Therewithal, the teaching and performing of the pharmaceutics had experienced many changes. Civilian pharmacies began to operate in Istanbul in 1830, and in provincial cities in the second half of the nineteenth century. The medicine trade in the Ottoman cities became operational in the last quarter of the nineteenth century. This paper tries to*

---

<sup>1</sup> Doktora öğrencisi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, ismailyasanlar@gmail.com

examine pharmacies, pharmacists and medicine dealers in one of the most prominent provincial towns in the Ottoman Empire, namely Bursa, in the framework of the development of medical activities in the of modernization.

**Key Words:** Ottoman, Bursa, Pharmacies, Pharmacist, Medicine Trade.

## Giriş

Profesyonel anlamda on dokuzuncu yüzyılda kurumlaşan eczacılık mesleği, önceki dönemlerde birbirinden farklı zanaat erbabı tarafından yürütülen bir iş kolu idi. Osmanlı eczacılığı, tıpkı hekimlik gibi Selçuklu mirası yani dolayısıyla Ortadoğu-Arap geleneğinin bir devamıydı.<sup>2</sup> On dokuzuncu yüzyıla kadar Osmanlı eczacılığı aynı karakteristiği korumakla birlikte, bu yüzyıldan itibaren Batı ile olan ilişkilerin artmasıyla eczacılık zanaatı/mesleği de Batı etkisi altına girmişti.

Ortaçağ İslam tıbbında klinik eczacılık sağlık hizmeti içinde yer alıyordu. İlk resmi eczaneler darüşşifalarda kurulmuş olup, ilk özel eczane 754 yılında Bağdat'da açılmıştı.<sup>3</sup> Eczacılar ortaçağ İslam dünyasında saydalân, Avrupa'da ise apothecaire, pharmacien, droguiste, spezieria gibi isimlerle anılıyorlardı.<sup>4</sup> Halepli Salih bin Nasrullah'ın Türkçe olarak kaleme aldığı "Akraadin" isimli eserde İtalyanca spezzere kökünden gelen ispeçiyâr kelimesi, ilaç hazırlayıp satan zanaat sahiplerini tanımlamak için kullanılmıştı.<sup>5</sup> İspeçiyâr yahut ispençiyâr olarak kullanılan bu kelime, zamanla Osmanlı toplumunda eczacıları ve drog (tabii ya da kimyevî ilaç hammaddesi) satıcılarını tarif eden bir özellik kazanmıştı.

Klasik dönem hastane yapıları olan darüşşifalar dahilinde bitkisel-hayvansal ve kimyevî drogları temin eden ve cerrahlar ile hekimlerin reçetelerini hazırlayan görevliler bulunuyor ve bunlara aşşâb veya saydalân isimleri veriliyordu. Aşşâblar yaptıkları işlere göre edviyeci (drog hazırlayan), şerbetçi (şurup hazırlayan) ve eczacı (ilaç terkiplerini yapan) gibi farklı isimlerle de anılıyorlardı. Yıldırım Bayezid tarafından Bursa'da inşa ettirilen Darüşşifa'da ilaç hazırlama aşamasında görevli olan edviyeci,

---

<sup>2</sup> Turhan Baytop, "Selçuklular Devrinde Anadolu'da Eczacılık", *I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi Bildirileri*, Cilt II, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, 1981, s.184.

<sup>3</sup> Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayını, 1970, s.243-244.

<sup>4</sup> A.g.e, s.253.

<sup>5</sup> Naşid Baylav, *Eczacılık Tarihi*, İstanbul: Yörük Matbaası, 1968, s.191; Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayını, 1985, s.92-93.

şerbetçi ve eczacılar bulunduğu bilinmekle birlikte; Fatih, Süleymaniye ve Edirne Darüşşifalarında da bu durum geçerliydi.<sup>6</sup>

Hekimler, cerrahlar ve kehhâller (göz hastalıklarını tedavi edenler) tarafından hazırlatılan ilaçlar çoğunlukla darüşşifalar dahilinde kullanılıyordu.<sup>7</sup> Halk gündelik hayatta attarlar (akkar/aktar), kökçüler, şerbetçiler, berberler, macuncular, helvacılar, kırıkçı-çıkıkçılar, mâ-i mukatter (damıtılmış bitki suları) satıcıları ve hatta sabuncular vasıtası ile çeşitli drogları ve terkipleri temin edebilmekteydi. Bunun haricinde hekimler ve cerrahlar şehrin belirli mevkilerinde konumlanmış muayene odaları/dükkanlarında da kendi ilaç terkiplerini yaparak hastalara satıyorlardı.<sup>8</sup>

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren müstakil eczaneler de açılmaya başlamıştı. Başta İstanbul olmak üzere, vilayet merkezlerinde açılan ve zamanla yaygınlaşan eczaneler çoğunlukla yabancılar ya da yerli gayrimüslim tebaa tarafından işletiliyordu. 1832’de sadece Galata ve Beyoğlu’nda otuz iki eczane bulunuyordu.<sup>9</sup> Genellikle Paris, Londra ve Viyana’da eğitim alan bu eczacılar, Osmanlı coğrafyasında eczacılığın hekimlik ve cerrahlıktan ayrı olarak profesyonel bir disiplin haline gelmesinde ilk adımı atmışlardı.<sup>10</sup> Müslüman ahalinin profesyonel manada eczacılık mesleğine başlaması ise yüzyılın son çeyreğinde ancak gerçekleşecekti.

Eczacı yetiştiren ilk kurum Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne 1839 yılında eğitime başlamıştı.<sup>11</sup> Eğitim süresi üç yıl olan bu okuldan mezun olan eczacılar, askeri hastanelerde ve taburlarda “askeri eczacı” olarak istihdam ediliyordu.<sup>12</sup> Yabancılar tarafından açılan eczanelerde usta-çırak ilişkisi çerçevesinde yetiştirilen kalfalar sivil eczane açabiliyorlardı. Fakat kalfalar

---

<sup>6</sup> Osman Çetin, *İlk Osmanlı Hastanesi: Bursa Yıldırım Darüşşifası (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre)*, İstanbul: Göz Nurunu Koruma Vakfı, 2006, s.69-72; Baytop, a.g.e., s.92; A. Süheyl Ünver, *Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık Tarihi Hakkında*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1952, s.4-5.

<sup>7</sup> Nuran Yıldırım, “Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde İlaç Hazırlayıp Satan Esnaf ve Sağlıkçılar”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.XI, S.1-2, 2010, s.273.

<sup>8</sup> Baytop, a.g.e., s.73-78; Şehsuvaroğlu, a.g.e., s.236-237; Yıldırım, a.g.m., s.275.

<sup>9</sup> Şehsuvaroğlu, a.g.e., s.253.

<sup>10</sup> Avrupa’da hekimlik ve eczacılık eğitimi 1076 yılında birbirinden ayrılmıştı ve 1240 yılında resmi olarak her iki meslek de birbirinden bağımsız iş kolları haline gelmişti. Bkz. Günseli Naymansoy, “Osmanlı’dan Günümüze Eczacılığın Değişen Konumu”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.XII, S.1, 2010, s.153.

<sup>11</sup> Turhan Baytop, “Eczacılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1994, s.388.

<sup>12</sup> Baylav, a.g.e., s.206-207.

belirli koşullara bağlanmış olan çıraklık eğitiminin sonunda Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne hocaları tarafından imtihana tabi tutuluyor, bu imtihani başarıyla geçenler ikinci sınıf eczacı tezkiresi alabiliyorlardı.<sup>13</sup> Avrupa’da eczacılık eğitimi alanlar ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane mezunu eczacılar ise birinci sınıf eczacı kategorisinde idi.<sup>14</sup>

Avrupa tahsilli eczacılar ve kalfalıktan ikinci sınıf eczacılık diploması alanlar haricinde, birinci sınıf sivil eczacı yetiştiren ilk kurum Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’dir. 1867 senesinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne içinde müstakil sınıflar halinde kurulan bu okulda tıp eğitiminin yanında eczacılık eğitimi de veriliyordu.<sup>15</sup> 1908 senesinde ise askeri ve sivil tıp okullarının kapatılarak, yeni bir tıp fakültesi kurulmuş ve bu fakülteye bağlı Eczacı Mekteb-i Âlîsi açılarak ve eczacılık tahsili bu okulda verilmeye devam etmiştir.<sup>16</sup>

Eczane açmak ve işletmek için diplomalı ve eğitilmiş olmanın haricinde çeşitli nizamnamelerle getirilen kurallara da uyulması gerekiyordu. *Nizamnâme-i Eczacıân der Memâlik-i Osmâniye* (1852) ile *Beledî İspençiyârlık Sanatının İcrâsına Dâir Nizamnâme* (1861) ve bu nizamnameler üzerinde yapılan bazı düzenlemelerle eczane açma ve eczacı olma hususunda pratik eğitim alma/staj, diploma sahibi olma, bazı suçları işlememiş olma (cinayet, namusa zarar verme, kötü şöhret sahibi olma), hekimin verdiği reçete üzerinde keyfi değişiklik yapmama gibi temel koşullar aranıyordu.<sup>17</sup> Bu kurallar haricinde bir eczanede bulunması gerekli

---

<sup>13</sup> Osmanlı Devleti’nde eczacılık ve eczanelerle ilgili yayınlanan ilk nizamname olan “Nizamnâme-i Eczacıân der Memâlik-i Osmaniye”de eczacı çıraklığının kuralları açık bir şekilde belirlenmiştir. Buna göre, eczacılar çıraklarını Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne’ye kayıt ettirecekler, çıraklar burada gramer (Fransızca-İtalyanca-Latince)-matematik-coğrafya-tarih gibi dersler görecektir ve her dersten sınava girecektir. Ayrıca çıraklar ilm-i ispençiyâri derslerini de talim edecekler ve en az altı sene çıraklık yapacaklardı. Bkz. Nuran Yıldırım, “Nizamname-i Eczacıyan der Memalik-i Osmaniye-Osmanlı Devleti’nde Eczacılar Nizamnamesi-1852”, *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri*, Ed. Emre Dölen, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayını, 2000, s.54.

<sup>14</sup> Baytop, a.g.m., s.388.

<sup>15</sup> Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’deki eğitim sürelerinin uzatılmasının sebebi, idâdî mezunu olmayan öğrencilerin bu okula kayır olmasıydı. Bir nevi hazırlık süreci olarak eklenen bu süre, mülki idâdîlerin yaygınlaşmasıyla yeniden kısaltılacaktır. Bkz. Baylav, a.g.e., s.215-216.

<sup>16</sup> Baytop, a.g.m., s.388.

<sup>17</sup> Nuran Yıldırım, Gürkan Sert, “Eczacılık Mevzuatımızın Tarihsel Sürecinde Eczane Açma / Eczacı Olma Koşulları ve Hekim-Eczacı İlişkisi (1852-1953)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, S. XI, C.1-2, 2009-2010, s.291-298.

olan alet, edevat ve drogların listesini içeren kodeksler de yayınlanıyordu.<sup>18</sup> Elbette eczacıların yürürlükteki nizamnamelere uyup uyumadıkları, gerekli drogları ve aletleri bulundurup bulundurmadıkları zaman zaman denetleniyordu.

## **Çalışma Alanlarına Göre Eczacılar ve Eczanelerin İşleyişi**

Tahsilini tamamlayan ve gerekli özelliklere sahip olan eczacılar üç alanda çalışabiliyorlardı. Harbiye ve Bahriye Nezareti'ne bağlı olarak çalışan eczacılar “askeri eczacı” olarak isimlendiriliyor ve çeşitli rütbelere orduda ya da askeri hastanelerde ve okullarda görev yapıyordu. Dahiliye ve Sıhhiye Nezaretine bağlı olarak çalışan eczacılar belediye ve hükümet hastanelerinde görevliydi. Herhangi bir kuruma bağlı olmayan serbest eczacılar ise kendi eczanelerini açıyorlardı.<sup>19</sup>

Askeri eczacılar taburlarda ya da askeri hastanelerde eczane bölümünde çalışıyor ve burada reçeteleri hazırlıyorlardı. Bunun yanında hastanenin drog stoku, ispençiyâri edevatının muhafazası, harcamaların kaydedilmesi gibi görevleri de bulunmaktaydı. Bu durum hükümet ve belediye hastanelerinde çalışan eczacılar için de geçerliydi. Hastanelerde ve taburlarda iki veya daha çok eczacı bulunuyorsa, bunlardan biri “baş eczacı” diğeri ise “ikinci eczacı”; ikiden fazla eczacı olması durumunda ise diğerleri “sıra eczacı” olarak isimlendiriliyordu.<sup>20</sup> Baş ve ikinci eczacılar daha çok idareci konumundaydı, sıra eczacılar ise reçetelerdeki ilaç terkiplerini hazırlıyor ve bunları hastalara dağıtıyorlardı. Ayrıca eczacılar da hekimler gibi hastanede nöbete kalıyordu. Baş eczacı kodekse uygun olarak drogları ve ispençiyâri edevatını takip etmek zorundaydı. İkmal gerektiğinde askeri ecza depolarından drog talep ediliyordu.<sup>21</sup>

Sivil eczanelerde diplomalı eczacıların yanında kalfa ve çıraklar çalışıyordu.<sup>22</sup> Şehrin merkezi bölgelerin konumlanan eczaneler genellikle iki kısımdan oluşuyordu. Eczacının reçeteleri kabul ettiği giriş bölümünde dolaplar içinde özel kavanoz ve çekmecelerde çeşitli droglar ve müstahzarlar

---

<sup>18</sup> Osmanlı devletinde yayınlanan ilk kodeks Tıbbiye Mektebi birinci muallimi Dr. Bernard'ın 1844'de Fransızca ve Latince olarak kaleme aldığı “Pharmacopée militaire Ottomane”dir. Bkz. Ünver, a.g.e, s.16.

<sup>19</sup> İzzet Kumbaracılar, *Eczâcılık Târîhi ve İstanbul Eczâhâneleri*, Yayıma Haz. Ömer Kırkpınar, İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı Yayını, 1988, s.77.

<sup>20</sup> Baytop, a.g.e., s.196-197.

<sup>21</sup> Şehsuvaroğlu, a.g.e., s.343.

<sup>22</sup> Eczacılık ve eczanelerin işletilmesi ile ilgili yürürlüğe konan nizamnamelerde kalfa ve çırakların çalışma koşulları belirlenmişti. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Yıldırım ve Sert, a.g.m., ss.291-303.

bulunuyordu.<sup>23</sup> Reçetelerde yazılı ilaçlar eczanenin laboratuvar bölümünde hazırlanıyor, burada hassas teraziler ve çeşitli ispençiyâri edevatı ile yine drogların bulunduğu dolaplar yer alıyordu. Laboratuvarda hazırlanan ilaçlar türüne (likit, yarı likit, katı) göre kutulara yahut şişelere konur ve kapağı eczanenin özel mühürü ile mühürlenerek hastaya teslim edilirdi. Laboratuvarlarda ayrıca tıbbi spesiyaller, krem, losyon, kolonya ve parfüm gibi kozmetik maddeler de üretiliyordu.<sup>24</sup>

Sivil eczanelerde çeşitli ilaç, müstahzarat ve kozmetik madde satımı haricinde haftanın belirli günleri hekim muayenesi de yapılmaktaydı. Hastanelerde çalışan hekimlerin sivil hizmet verdikleri muayenehaneleri bulunmadığından, anlaşmalı oldukları eczanelere giderek orada hasta beklerlerdi. Çoğunlukla gazeteye ilan vererek hangi gün ve saatte hangi eczanede olacağını bildiren hekimler ile eczacılar arasındaki bu ilişki Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.<sup>25</sup> Belediye hekimleri ise muayeneleri olmadığından, belediyelerce tayin edilen nöbet eczanelerinde hastaları görürlerdi.<sup>26</sup>

## Bursa'da Eczacılar ve Eczaneler

Bir taşra şehri olan Bursa özellikle on dokuzuncu yüzyılda yükselen bir ticaret merkezi olması ve kaplıcaları ile önemli bir sağlık turizmi mekanı haline dönüşmesi sebebiyle Osmanlı coğrafyasında büyük önemi haizdi. Anadolu'daki ilk Osmanlı hastanesi ve tıp eğitimi veren okul olma özelliği taşıyan Yıldırım Bayezid Darüşşifası da Bursa'da kurulmuştu. Bunun yanında Bursa'nın en meşhur doğal değerlerinden olan Uludağ, özellikle "Sarayı Hümâyûn Eczanesi" ve askeri ecza depoları için oldukça önemli bir drog temin merkezi idi.<sup>27</sup>

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde kentte kurulan Askeri İdâfî ve Gurebâ Hastanesi dahilinde çalışan eczacılar bulunmakla birlikte müstakil eczanelerin de var olduğu bilinmekteydi. Batılı anlamda ilk eczanenin ne zaman kurulduğunu söylemek mümkün olmasa da Haziran 1861'de Bursa'da meydana gelen bir dolandırıcılık hadisesinden şehirde eczacıların mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Sardunya uyruklu bir kişinin Bursa'ya

---

<sup>23</sup> Müstahzar; eczacılar tarafından üretilen, reçeteye tabi olmayan ve çeşitli hastalıklar için satılan hazır ilaçlara verilen isimdir.

<sup>24</sup> Baytop, a.g.e., s.109.

<sup>25</sup> Baylav, a.g.e., s.242-243; Şehsuaroğlu, a.g.e., s.256.

<sup>26</sup> Baylav, a.g.e., s.244; Nöbet eczaneleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nuran Yıldırım, "İstanbul'da Nöbet Mahalleri – Nöbet Eczaneleri (1845-1895), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, S. VI, C. 2, 2005, ss.151-182.

<sup>27</sup> Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), *Cevdet Sıhhiye (C.SH.)*, 16/776, 23 Ramazan 1257.

gelerek hekimlik, cerrahlık ve eczacılık yapanlara Mekteb-i Tıbbiye'nin mühür ve diplomalarını taklit ederek sahte diploma sattığı ortaya çıkmıştı.<sup>28</sup> Beledî İspençiyârlık Sanatının İcrâsına Dâir Nizamnâme gereğince eczacıların diploması olmasa dahi mesleklerini icra edebilmeleri için Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den izin belgesi almış olmaları gerekmektedir.<sup>29</sup> Bu noktada eczacıların veya eczacı kalfalarının gayri resmi yollara başvurarak sahte diploma ya da izinname almaya teşebbüs etmeleri, 1861 nizamnamesinin taşrada da uygulandığını gösteren önemli bir örnektir.

1883 senesinde Bursa'da diplomalı eczacılar tarafından işletilen on eczane bulunuyor ve bu eczaneler çoğunlukla Setbaşı ve Kuruçeşme mahalleleri arasındaki güzergahta yer alıyordu. Zira eczane sahibi eczacıların tamamı Ermeni ve Rum tebaadandı ve hepsinin Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den diploması bulunuyordu.<sup>30</sup> Eczacılar dükkanlarını şehrin merkezini teşkil eden bu bölgede açıyorlardı. Aynı zamanda bu bölge Bursa'da Ermeni, Rum ve Yahudilerin yaşadığı mahallelerdi.

---

<sup>28</sup> Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Haz. Hüseyin Algül ve diğerleri, Cilt IV, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2009, s.68-69; Zeynep Dörtok Abacı, *Modernleşme Sürecinde Bursa Kenti'nin Mekansal ve Sosyal Değişimi (1860-1910)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2005, s.163.

<sup>29</sup> Yıldırım ve Sert, a.g.m., s.296.

<sup>30</sup> *Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi* (HVS.), Def 'a 12, Bursa: Feraizcizâde Matbaası, H.1301, s.224.

**Tablo I: 1883-1915 Arası Bursa’da Bulunan Eczaneler ve Eczacılar<sup>31</sup>**

	Eczacı	Eczane Mevkii
1	Haçator Ohanyan	Setbaşı Caddesi
2	Kirkor Sarrafyan	Setbaşı Caddesi
3	Onnik Sucuyan	Setbaşı Karakolhanesi
4	Artinik Lutfiyan (Loutfiyan Frères) [d’Orient]	Setbaşı Caddesi
5	Kirkor Efendi	Hükümet Caddesi
6	Nişan Mardirus Uşaklıyan Efendi [Pharmacie la Turquié]	Hükümet Caddesi (Belediye Cıvarı)
7	Estefanaki (Steph) Apostolidi	Kirkmerdiven
8	Pandeli Dolahiras	Balık Pazarı
9	Mihalopoulos	Balikhane
10	Kostaki Bedik?	Kuruçeşme
11	Bolulu Kirkor Mıgırdıç Efendi	Yeni Yol
12	Estepan Mıgırdıçyan Efendi	Yeni Yol
13	Buhur Efendi	Belediye Cıvarı
14	Dikran Aleksan Efendi	Hükümet Caddesi
15	Parnak Estepan Acemyan Efendi	Setbaşı Caddesi
16	Aleksan Panayot	Balık Pazarı
17	Michel Zalloni	Balık Pazarı
18	Mehmed Şükrü Efendi	Saray Caddesi
19	Dikran Terzakıyan	?
20	Eliya Efendi	?
21	Yerovanet Efendi	?
22	Anastas Nikola Efendi	?
23	Andonis Christodoulidis	Hükümet Caddesi
24	Parnak Adjémian	?
25	Démètre Avramidis	?
26	G. Cosmidis	?
27	Aznif Djérahian	?
28	S.N. Makinadjian	?
29	An. Orphanidès	?
30	Th. Théodoridès	?
31	Nissim Gabriel Saul [Osmanlı Eczanesi]	Kuruçeşme
32	Armağanyan & Lutfiyan	Tuzpazarı

<sup>31</sup> A.g.e., s.224; HVS., Def’a 26, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1317, s.100-101; HVS., Def’a 27, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1318, s.100-101; HVS., Def’a 28, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1319, s.102-103; HVS., Def’a 29, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1320, s.102-103; HVS., Def’a 30, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1321, s.110-111; HVS., Def’a 31, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1322, s.99-100; HVS., Def’a 32, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1323, s.100; HVS., Def’a 34, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1324, s.275-276; *Annuaire Oriental du Commerce de l’Industrie de l’Administration et de la Magistrature (Annuaire Oriental)*, Constantinople: Cervanti Frères, 1891, s.798; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1893-1894, s.884; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1895, s.879; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1896-1897, s.1012; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1903, s.1497; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1905, s.1487; *Annuaire du Commerce-Colonies and Protectors Français, Étranger (Annuaire du Commerce)*, Paris: Didot Bottin, 1906, s.2189; *Annuaire du Commerce*, Paris: Didot Bottin, 1915, s.1303.



1915 senesine kadar Bursa'da işletilen eczane sayısı otuz ikiyi bulmuştu. Tablo I'de de izlenebildiği üzere Ermeni ve Rum tebaa haricinde bazı Avrupalıların da Bursa'da eczane sahibi oldukları görülmekle birlikte, Osmanlı döneminde Bursa'da tek Müslüman eczacı Mehmed Şükrü Bey idi.<sup>32</sup>

Bursa eczanelerinde ilaç terkipleri ve müstahzarlar haricinde kozmetik ve hijyen ürünleri, çeşitli konsantre içecekler, şarap ve konyak gibi alkollü içkiler hatta kahve ve şeker dahi satılıyordu. Lutfiyan ve Armağanyan ortaklığı ile Tuzpazarı'nda açılan eczanede İngiliz ve Fransız müstahzaratından, balık yağına, İngiliz kınakinasından, şarabî katran suyuna, çilek şurubundan, Fransız şarap ve konyaklarına, kahveden şekere çok çeşitli ürünler satılıyordu.<sup>33</sup> Bursa eczanelerinde bulunan ürün çeşitlerinden biri de maden sularıydı. Özellikle on dokuzuncu yüzyılda maden suyu tüketiminin popülerlik kazanması ile birlikte halkın şehir merkezlerinde maden suyu satın alabileceği noktalardan biri de eczanelerdi. Hükümet Caddesi'nde Postane karşısında eczanesi olan Kirkoris Efendi Fransız menşeli Saint Elie maden suyunu satıyordu. Kirkoris Efendi aynı zamanda Bursa'da muteber bir kişi idi ve eczanesi de oldukça meşhurdu. Eczacı Kirkoris, Sultan Abdülhamid'in isteği üzerine Çitli maden suyundan birer sandığı her hafta İstanbul'a saraya gönderiyordu. Bu sebeple Nişan-ı Osmânî ile taltif edilmişti.<sup>34</sup> Kirkoris Efendi ayrıca fakir hastalara parasız ilaç vermesi sebebiyle iki defa da Mecidiye Nişanı ile taltif edilmişti.<sup>35</sup> Bu yönüyle Bursa'da nişan alan tek eczacı olması dikkat çekicidir.

Bursa'da sivil eczacılar haricinde Harbiye ve Sıhhiye Nezareti'ne bağlı olarak çalışan eczacılar da bulunuyordu. Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin bünyesinde başlangıçta sadece bir eczacı görevli iken, zamanla bu sayı üçe çıkmıştı. 1899 senesinde hastanede görevli baş eczacı Antuan Hristo Efendi 1901 senesine kadar vazifede kalmış, ardından hastanenin baş eczacısı Şevket Efendi, ikinci eczacısı ise Ermenek Efendi

---

<sup>32</sup> Bursa'nın tek müslüman eczacısı olan Mehmed Şükrü Efendi'nin eczanesi Saray Caddesi üzerinde idi. 1923 senesinde Üçüncü Bursa Sergi-i Umûmisi esnasında basılan *Burusa Sergisi Rehberi* isimli kitapta Mehmed Şükrü Bey'in eczanesine ait bir reklam metni bulunmaktadır. Reklam metnine göre ilaç terkiplerinin yanında muhtahzarların da eczanede satıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Hacıbeyzade Ahmed Muhtar, *Burusa Sergisi Rehberi*, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası, 1339, [sayfa numarası bulunmamaktadır].

<sup>33</sup> *Burusa Gazetesi*, Nr. 11, 23 Kânun-i Sâni 1306, s.4.

<sup>34</sup> BOA., *Dâhiliye Nezâreti Mektûbi Kalemî Evrâkı (DH.MKT.)*, 1355/111, 15 Şevval 1303

<sup>35</sup> BOA., *DH.MKT.*, 1372/84, 13 Muharrem 1304; BOA., *DH.MKT.*, 1948/68, 15 Şevval 1309; BOA., *DH.MKT.*, 1985/37, 25 Temmuz 1308; BOA., *DH.MKT.*, 1999/128, 28 Kânun-i Sâni 1308.

olmuştur.<sup>36</sup> 1905 senesinde ise hastaneye bir sıra eczacısı tayin edilmişti.<sup>37</sup> Hastane haricinde Bursa Mekteb-i İdâdî-i Askerîsi'nde de görevli bir eczacı vardı.<sup>38</sup> Mektebin eczacısı Teodos Efendi uzun yıllar burada hizmet vermişti.<sup>39</sup> Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak orduda görevli olan İtalyan eczacı Enrico Longhi de Bursa'da yaşıyordu.<sup>40</sup>

Hekimlerin sivil alanda hasta gördükleri mekanlar olan eczaneler, hekim-eczacı ilişkisinin pekişmesini sağlıyordu. Bursa'da vilayetin sıhhiye müdürü olan Dr. Rauf Bey, Kirkor Sarrafyan'ın Setbaşı köprüsü karşısındaki eczanesinde her gün saat üç ile beş arası hasta muayene etmek için hazır bekliyordu. Rauf Bey bu hizmeti tamamen ücretsiz yerine getirmekle birlikte özellikle fakirlerin, göçmenlerin ve öğrencilerin durumdan haberdar olabilmeleri için Bursa Gazetesi'ne ilan dahi vermişti.<sup>41</sup>

### Bursa'da Ecza Tüccarları

Ticaret yıllıklarında *droguiste* başlığı altında isimleri verilen tüccarlar, ecza ticareti ile uğraşıyorlardı ve bu işi yaptıkları dükkanlara *droguiere* adı veriliyordu. Şemseddin Sami Kâmûs-i Fransevî'de droguisteleri “eczacı ve boyacılara yarayacak ecza ve saire taciri” olarak tanımlamaktadır.<sup>42</sup> Bu tanımlamadan ecza ticaretiyle uğraşan kişilerin aslında drog satan aktarlar ile ortak yanı olduğu söylenebilir. Fakat ürün çeşitlerindeki farklılıklar aktarlar ile eczacıları birbirinden ayırıyor olsa da devlet ecza ticaretiyle uğraşanlarla aktarları ve kökçüleri aynı esnaf grubuna dahil ediyordu.<sup>43</sup> Ecza ticaretiyle uğraşan kişiler genellikle drog, boya hammaddesi ve bazı kimyevi maddelerin yanında maden suyu, kahve, alkollü içki ve benzeri maddelerin de ticaretini yapıyordu. Hatta bazı ecza

---

<sup>36</sup> HVS., Def'a 26, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1317, s.100; HVS., Def'a 29, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1320, s.102.

<sup>37</sup> HVS., Def'a 32, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1323, s.100.

<sup>38</sup> HVS., Def'a 26, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1317, s.100.

<sup>39</sup> BOA., *Maarif Nezâreti Mektûbi Kalemî Evrâkı (MF.MKT.)*, 243/3, 2 Teşrîn-i Sâni 1310; BOA., *İrâde Taltifat (İ.TAL.)*, 365/11, 21 Rabiülahir 1323; BOA., *Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrâkı (BEO.)*, 3829/287125, 25 Cumadelahir 1328; BOA., *İrâde Harbiye (İ.HB.)*, 68/33, 11 Teşrîn-i Sâni 1326.

<sup>40</sup> Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, *İtalyanlardan Sorumlu Fransa Bursa Konsolosluğu Evrakı*, Dosya No: 42, Belge No: 3, 3 Nisan 1880.

<sup>41</sup> *Bursa Gazetesi*, Nr. 47, 10 Teşrîn-i Evvel 1307, s.4.

<sup>42</sup> Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Fransevî*, 3. Edisyon, İstanbul: Mihrân Matbaası, 1318, s.838.

<sup>43</sup> Baylav, a.g.e., s.255.

tüccarları Avrupa'dan gelen yeni moda ürünler, kozmetik malzemeler, kumaş, kahve ve tütün dahi satıyordu.<sup>44</sup>

1891-1919 seneleri arasında Bursa'da on sekiz ecza tüccarı vardı ve çeşitli mahallerdeki mağazalarında türlü malzemeler satıyorlardı. (Tablo II) Bazı tüccarlar maden sularının bayiliklerini yapıyorlardı. Agob Kourdikian Uzun Çarşı'daki mağazasında Fransız Saint Elien maden suyunu bulunduruyordu.<sup>45</sup> Bursa Sancağı kazası olan İnegöl'ün meşhur Çitli maden suyunun bayiliğini ise Bursa'da ecza tüccarı Athanese C. Mavridès yapıyordu.<sup>46</sup>

**Tablo II: 1891-1919 Seneleri Arasında Bursa'da Mağazası Bulunan Ecza Tüccarları<sup>47</sup>**

	Ecza Tüccarı
1	Achille Eugenides
2	Jacques S. & Agop Kourdikian (Kourdikian Frères)
3	Athanese C. Mavridès
4	Ohannes M. Arpiarian
5	Vasil Courti
6	Panoy Eugénidès
7	Nicolas Kambanos
8	Hacı Panayoti Stavridis
9	Hacı Naoum Stéfan
10	Nicolas Vassiladis
11	Etienne Naoum
12	Georges Samakides
13	Claude Lacaze
14	Elliadès
15	Théologo Ioannou
16	Hacı Şabet
17	Bunar Papazyan
18	Hacı Sabit

<sup>44</sup> Ünver, a.g.e., s.10.

<sup>45</sup> *Bursa Gazetesi*, Nr. 42, 5 Eylül 1307, s.4.

<sup>46</sup> *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1893-1894, s.882.

<sup>47</sup> *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1891, s.797; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1893-1894, s.882; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1895, s.877; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1896-1897, s.1010; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1903, s.1495; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1905, s.1485; *Annuaire du Commerce-Colonies and Protectors Français, Étranger (Annuaire du Commerce)*, Paris: Didot Bottin, 1906, s.2189; *Annuaire du Commerce*, Paris: Didot Bottin, 1915, s.1300; HVS., Def'a 34, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1324, s.276.

Tıpkı eczacılar gibi ecza ticaretiyle uğraşan esnaf için de çeşitli nizamnameler yürürlüğe konulmuştu. *Ecza Ticâreti Hakkında Nizamnâme* (1885) ve *Attarlar ve Kökçüler Nizamnâmesi* (1885) tüccarların eczacı gibi ilaç yapmalarını, belirli drog ve kimyevî maddeler haricinde ispençiyâri edevatı ve malzemesi satmalarını da yasaklıyordu.<sup>48</sup> Zehirli drogların ve kimyevî maddelerin bu tüccar grubu tarafından satılması yasaklanmış ya da belirli koşullara bağlanmıştı. Özellikle nakkaş, fotoğrafçı ve aynacı gibi zanaat erbabının ihtiyaç duyacağı zehirli maddelerin miktarları ve türleri ayrı defterlere kaydedilmek ve numaralandırılarak satılmak şartıyla ecza mağazalarında ticaretinin yapılmasına izin veriliyordu.<sup>49</sup>

Tüccarların nizamnameye uyup uymadıkları hem merkezi hem de yerel idare tarafından denetleniyordu. Ecza ticaretiyle uğraşan kişiler adına gümrüklere gelen malların denetimi yapılıyor, ürünlerin mağazada satılıp satılamayacağı kontrol ediliyordu. B. Papazyan adına gelen “sakkarin” isimli şekerlere, sadece eczanelerde satılabileceği ve ecza tüccarları tarafından satılmasının uygun olmaması sebebiyle gümrükte el konulmuştu.<sup>50</sup> Hacı Sabit’in mağazasında beşer gramlık paketler halinde sattığı “Zebra” marka kodeinleri<sup>51</sup> İstanbul’a ihraç etmesi üzerine, Sıhhiye Müdüriyeti kodeinlerin sahte olma ihtimali göz önünde bulundurarak analiz edilmeleri için bir paket numune talep etmişti.<sup>52</sup>

1885 tarihli nizamname uyarınca ecza ticaretiyle uğraşanların ilaç terkipleri yapıp satmaları da yasaktı. Bu noktada ticaret yıllıklarında ecza tüccarı listelerine dahil edilen ancak belgelerde eczacılık icra ettiği belirtilen Lacaze ailesi iyi bir örnek teşkil eder. Bursa’daki Fransız kolonisinin üyesi olan Lacaze ailesi Balıkpazarı’nda bulunan dükkanlarını ecza mağazası olarak işletiyordu. Mağazanın işletmecisi Madam Lacaze nizamnameye aykırı olarak kendi kendine ilaç üretip bunları el altından satıyordu. Durum hakkında istihbarat alan Hudâvendigâr Vilâyeti Sıhhiye Müdüriyeti tahkikat yaparak olayın doğruluğunu kanıtlamıştı. Madam Lacaze kaçak olarak sattığı ilaçları mağazanın samanlığında üretiyor ve saklıyordu. Lacazeler durumu Bursa Fransız konsolosuna ileterek, konsolosluğun da meseleye dâhil olmasını sağlamıştı. Nizamnameye aykırı olan bu uygulama konsolosluk tarafından “mağazalar kanununa göre ticaret serbesttir” ifadesi kullanılarak

---

<sup>48</sup> Baylav., s.254-255; Yıldırım, “Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde...”, s.278.

<sup>49</sup> Baylav, a.g.e, s.255.

<sup>50</sup> BOA., *DH.MKT.*, 2406/136, 29 Ağustos 1306.

<sup>51</sup> Kodein, afyondan elde edilen ağrı kesici ve öksürük giderici olarak kullanılan bir drogdur.

<sup>52</sup> BOA., *Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Evrâkı (DH.ŞFR.)*, 97/48, 6 Mart 1335.

savunuluyordu.<sup>53</sup> Neticede Lacazelere ait ecza mağazası nizamnameye aykırı uygulama yapılmış olmasına rağmen kapatılmaktan kurtarılmıştı.

## Sonuç

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda dünyada tıp ve eczacılık alanlarındaki gelişmeler Osmanlı coğrafyasına da yansımıştır. Profesyonel olarak icra edilen eczacılık mesleği, teorik ve pratik eğitime tabi tutulan diplomalı eczacılar eliyle yapılmaya başlanmış ve hem devlet merkezinde hem de taşrada eczacılık icra edenlerin belirli standartlarda çalışması için çeşitli nizamnameler yürürlüğe konulmuştur. Bir taşra şehri olan Bursa'da da eczacıların diploma sahibi olmalarına ve eczanelerini belirlenen standartlar çerçevesinde işletmelerine her zaman dikkat edilmiştir. 1919 senesine gelindiğinde kentte sivil eczane sayısı otuz ikiyi bulmuş; bunun yanı sıra hastane, ordu ve askeri idâdî bünyesinde çalışan eczacıların da var olduğu görülmüştür. Basit droglar ve ilaç terkipleri satan aktarlardan farklı olarak çeşitli ürünlerin yanında ecza ticareti de yapan tüccarlar da on dokuzuncu yüzyıldan itibaren farklı bir kategoride değerlendirilmeye başlanmıştır. 1891-1919 seneleri arasında Bursa'da on sekiz ecza tüccarının kayıtlı olarak mağaza işlettiği biliniyordu. Bu tüccarlar aynı zamanda farklı iş kollarında da çalışıyorlar ve yine tıpkı eczacılar gibi şehrin ticari merkezi olan çarşı bölgesinde mağazalarını konumlandırıyorlardı. Çoğunlukla gayrimüslim tebaa ve Avrupalı koloni üyeleri tarafından yürütülen eczacılık ve ecza ticareti sektörleri modernleşme sürecinde Bursa kentinde tıp hizmetlerinin gelişiminde önemli roller üstlenmiştir.

## Bibliografya

### 1. Arşiv Belgeleri<sup>54</sup>

#### 1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

*Bâb-ı Âlî Evrak Odası Evrâkı*

*Cevdet Sıhhiye*

*Dâhiliye Nezâreti Mektûbi Kalemi Evrâkı*

*Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Evrâkı*

*Îrâde Harbiye*

*Îrâde Taltifat*

*Maarif Nezâreti Mektûbi Kalemi Evrâkı*

---

<sup>53</sup> BOA., *DH.MKT.*, 2444/43, 12 Ramazan 1318.

<sup>54</sup> Belge numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

## 1.2. Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi

*İtalyanlardan Sorumlu Fransa Bursa Konsolosluğu Evrakı*

### 2. Sâlnâmeler/Yıllıklar

#### 2.1. Vilâyet Sâlnâmeleri

*Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 12, Bursa: Feraizcizâde Matbaası, H.1301.

*Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 26, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1317.

*Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 27, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1318.

*Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 28, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1319.

*Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 29, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1320.

*Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 30, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1321.

*Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 31, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1322.

*Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 32, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1323.

*Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 34, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1324.

#### 2.2. Ticaret Yıllıkları

*Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature, Constatinople: Cervanti Frères, 1891.*

*Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature, Constatinople: Cervanti Frères, 1893-1894.*

*Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature, Constatinople: Cervanti Frères, 1895.*

*Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature, Constatinople: Cervanti Frères, 1896-1897.*

*Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature, Constatinople: Cervanti Frères, 1903.*

*Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature, Constatinople: Cervanti Frères, 1905.*

*Annuaire du Commerce-Colonies and Protectors Français, Étranger, Paris: Didot Bottin, 1906.*

### 3. Gazeteler<sup>55</sup>

Bursa Gazetesi

### 4. Tetkik Eserler

BAYLAV, Naşid, *Eczacılık Tarihi*, İstanbul: Yörük Matbaası, 1968.

BAYTOP, Turhan, “Eczacılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1994, ss. 386-388.

....., “Selçuklular Devrinde Anadolu'da Eczacılık”, *I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi Bildirileri*, Cilt II, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, 1981.

....., *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayını, 1985.

ÇETİN Osman, *İlk Osmanlı Hastanesi: Bursa Yıldırım Darüşşifası (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre)*, İstanbul: Göz Nurunu Koruma Vakfı, 2006, s.69-72. Baytop, age., s.92; ÜNVER, A. Süheyl, *Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık Tarihi Hakkında*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1952.

DÖRTOK ABACI, Zeynep, *Modernleşme Sürecinde Bursa Kenti'nin Mekansal ve Sosyal Değişimi (1860-1910)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2005.

Hacıbeyzâde Ahmed Muhtar, *Bursa Sergisi Rehberi*, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâası, 1339.

KEPECİOĞLU, Kamil, *Bursa Kütüğü*, Haz. Hüseyin Algül ve diğerleri, Cilt IV, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2009.

KUMBARACILAR, İzzet, *Eczâcılık Târîhi ve İstanbul Eczâhâneleri*, Yayına Haz. Ömer Kırkpınar, İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı Yayını, 1988.

NAYMANSOY, Günseli, “Osmanlı'dan Günümüze Eczacılığın Değişen Konumu”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.XII, S.1, 2010, ss. 151-163.

SANDALCI, Gülnur, SANDALCI, Mert, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, Cilt 1, Kitap 2, İstanbul: Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayını, 2002.

---

<sup>55</sup> Gazete numaraları ilgili dipnotlarda belirtilmiştir.

- ....., *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, Cilt 2, Kitap 2, İstanbul: Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayını, 2003.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N., *Eczacılık Tarihi Dersleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayını, 1970.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Fransevî*, 3. Edisyon, İstanbul: Mihrân Matbaası, 1318.
- YILDIRIM Nuran, SERT Gürkan, “Eczacılık Mevzuatımızın Tarihsel Sürecinde Eczane Açma / Eczacı Olma Koşulları ve Hekim-Eczacı İlişkisi (1852-1953)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, S. XI, C.1-2, 2009-2010, ss. 291-303.
- YILDIRIM Nuran, “Nizamname-i Eczacıyan der Memalik-i Osmaniye-Osmanlı Devleti’nde Eczacılar Nizamnamesi-1852”, *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri*, Ed. Emre Dölen, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayını, 2000, ss. 43-71.
- ....., “İstanbul’da Nöbet Mahalleri – Nöbet Eczaneleri (1845-1895)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, S. VI, C. 2, 2005, ss.151-182.
- ....., “Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde İlaç Hazırlayıp Satan Esnaf ve Sağlıkçılar”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.XI, S.1-2, 2010, ss. 276-283.



## EKLER

D. Benedictus Adamanianus  
Pour le B. Tuet.  
4961-62

1) Glycerophosph. de  
chaux 9,30  
Arohéuel 9,03  
Protocal. de fer 9,05  
P. un cachet no 40,  
S. 2 par jour.

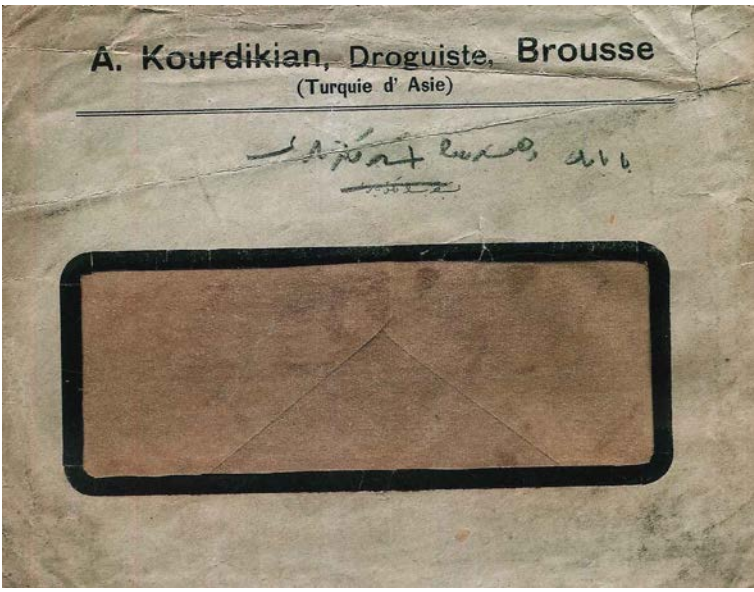
2) Iode métallique 9,50  
Iodure de potassium 2,9  
vanilée 20,9  
L. pommade — f

22 1/16, 1/16

**Ek-I:** Osmanlı Eczanesinde Hazırlanmış Bir Reçete Örneği [Gülnur Sandalcı, Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, Cilt 2, Kitap 2, İstanbul: Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayını, 2003, s.170.]



**Ek-II:** Osmanlı Eczanesine Ait Mühür [Gülnur Sandalcı, Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, Cilt 2, Kitap 2, İstanbul: Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayını, 2003, s.170.]



**Ek-III:** Ecza Tüccarı Kourdikian Antetli Zarf [Gülnur Sandalcı, Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, Cilt 1, Kitap 2, İstanbul: Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayını, 2002, s.167.]



**Ek-IV:** Ecza Tüccarı Hacı Sabit Antetli Zarf [Gülnur Sandalcı, Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, Cilt 1, Kitap 2, İstanbul: Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayını, 2002, s.126.]